

Jelena Byś

Normalizacja sytuacji prawnej związków wyznaniowych w Federacji Rosyjskiej w oparciu o ustawę RRFSR o wolności wyznań z 25 października 1990 roku

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawno-historyczny 47/1-2, 241-267

2004

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

S. JELENA BYŚ

NORMALIZACJA SYTUACJI PRAWNEJ ZWIĄZKÓW WYZNANIOWYCH W FEDERACJI ROSYJSKIEJ W OPARCIU O USTAWĘ RRFSR O WOLNOŚCI WYZNAŃ Z 25 PAŹDZIERNIKA 1990 ROKU

Treść: Wstęp. – 1. Zmiany społeczno-polityczne w latach osiemdziesiątych XX wieku. – 2. Ustawa ZSRR 1 października 1990 roku *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych*. – 3. Ustawa RRFSR z 25 października 1990 roku *O wolności wyznań*. – 3.1. Gwarancje wolności sumienia i wyznania w wymiarze indywidualnym. – 3.1.1. Treść wolności wyznania. – 3.1.2. Formy realizacji wolności wyznania. – 3.1.3. Zasada równouprawnienia obywateli niezależnie od ich stosunku do religii. – 3.1.4. Prawo obywateli do przekonań religijnych. – 3.1.5. Możliwość zamiany obowiązków obywatelskich ze względu na przekonania religijne. – 3.2. Gwarancje wolności religijnej w wymiarze wspólnotowym. – 3.2.1. Definicje związków wyznaniowych. – 3.2.2. Zasada oddzielenia związków wyznaniowych od państwa. – 3.2.3. Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych. – 3.2.4. Świecki charakter systemu oświaty. – 3.2.5. Państwowa kontrola nad związkami wyznaniowymi. – 3.2.6. Prawo związków wyznaniowych do udziału w życiu społecznym. – Zakończenie.

Wstęp

W ZSRR w latach 80. XX w. *pierestrojka* doprowadziła do wielkich zmian w każdej dziedzinie życia społecznego, a szczególnie radykalne modyfikacje wniosła w dziedzinę wyznaniową. Konieczność reformy ustawodawstwa RRSFR, a później Federacji Rosyjskiej /odtąd: FR/, dotyczącego wolności sumienia i wyznania nastroczała wiele problemów, wobec których stanęły organy prawotwórcze po 70. latach totalnej negacji Boga i jakiegokolwiek religii.

W tym artykule zostaną przeprowadzone badania nad powstaniem i omówieniem nowego aktu prawnego w dziedzinie wyznani-

wej w RRFSR w formie nowej ustawy *O wolności wyznań* z 25 października 1990 roku /odtąd: ustawa RRFSR *O wolności wyznań* z 1990/.

1. Zmiany społeczno-polityczne w latach osiemdziesiątych XX wieku

W latach 80. XX w. wiele czynników społeczno-politycznych i polityczno-prawnych wpłynęło na reformy, jakie w tym okresie zaczęły nabierać pewnych kształtów. Inicjatorami nowej polityki byli M. Gorbaczow i E. Szewardnadze. Opowiadali się oni za respektowaniem ratyfikowanych przez Rosję paktów praw człowieka.

Od polityki Gorbaczowa oczekiwano *rewaloryzacji zjawiska religijnego w ZSRR*, której probierzem miała być zmiana obowiązującego ustawodawstwa, zezwalającego na wolność w dziedzinie wychowania religijnego, informacji i działalności społeczno-kulturalnej chrześcijan. M. Gorbaczow, mając świadomość krachu ideologii marksistowsko-leninowskiej, szedł chętnie na ustępstwa wobec związków wyznaniowych. Zależało mu, bowiem na odbudowie, sprawdzonych przez tysiąclecie dziejów Rusi, tradycyjnych postaw moralnych i ładu społecznego. Ważną rolę odegrał tu także przewodniczący Rady ds. religii K. Charczew, który dostrzegał w religii zjawisko niezniszczalne, gwarantujące ład społeczny.

Wchodzenie ZSRR do wspólnoty międzynarodowej wymagało usunięcia państwowego ateizmu i zagwarantowania praw i wolności wierzącym i ich związkom. Na Kremlu 29 kwietnia 1988 r. zostało zorganizowane spotkanie M. Gorbaczowa z wyższymi hierarchami-członkami synodu Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego /odtąd: RKP/. M. Gorbaczow słowami: *Mamy wspólną historię, jedną Ojczyznę i wspólną przyszłość* – przyznał Kościołom prawo do partnerskiego dialogu z państwem¹. Oficjalnie ogłoszono zaprzestanie dyskryminacji wierzących, a M. Gorbaczow zadeklarował nieformalny konkordat między państwem a Kościołem².

Zgoda na unormowanie sytuacji Kościoła katolickiego na Litwie, na odbudowanie hierarchicznej struktury na Białorusi i Ukrainie umożliwiła przyjęcie M. Gorbaczowa przez Jana Pawła II. Gdy w niecały rok po nim uchwalono ustawę wprowadzającą wolność

¹ Prawda, 30 kwietnia 1988; Niezawisiemaja gazeta, 10 iunia 1992.

² Prawda, 30 kwietnia 1988; W. S. P o ł o s i n, Prawowyje otnoszenija Russkoj Prawosławnoj Cerkwi i gosudarstwa w SSSR, Moskwa 1993, s. 69-70.

religijną w ZSRR, nic już nie mogło stać na przeszkodzie oficjalnego powrotu struktur Kościoła katolickiego do Rosji³.

M. Gorbaczow otworzył drzwi dla wierzących, przez które pował wiatr reform, którego już nikt nie mógł powstrzymać. Społeczeństwo było spragnione religii i zasad, na których powstawał naród i jego kultura, obyczaje, tradycja, światopogląd, i dlatego śledził każdy krok władz cywilnych i kościelnych podejmowany w tej dziedzinie. Spotkanie M. Gorbaczowa z Synodem RKP zostało zapisane w historii jako punkt zwrotny w rozwoju relacji między państwem a związkami wyznaniowymi w ZSRR. Została przeprowadzona poważna liberalizacja, wojujący ateizm został pokonany, a na jego miejsce wszedł ateizm socjaldemokratyczny⁴.

2. Ustawa ZSRR 1 października 1990 roku *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych*

W miarę przenoszenia przez M. Gorbaczowa władzy państwowej ze struktur partyjnych w państwowe /1989 r. – Rada Najwyższa ZSRR, w 1990 – aparat Prezydenta ZSRR/, wzrosła możliwość umocnienia w ustawodawstwie przemian w dziedzinie stosunków między państwem a Kościołem. Po utworzeniu nowej Rady Najwyższej ZSRR /odtąd: RN ZSRR/ na czele z M. Gorbaczowem, wiosną 1989 r., rozpoczęto pracę nad projektem ustawy wyznaniowej⁵.

Nad tym projektem dosyć długo pracowały Centralny Komitet Komunistycznej Partii Sowieckiego Sojuszu /odtąd: CK KPSS/ i Rada ds. Religii przy Radzie Ministrów ZSRR /odtąd: RM ZSRR/. Do tych prac włączył się również Komitet Gosudarstwiennoj Biezopasnosti ZSRR /odtąd: KGB ZSRR/⁶. Dopiero na początku roku 1990, gdy nad projektem nowej ustawy skupiła się grupa osób z Komitetu RN ZSRR do spraw prawodawczych na czele z posłem A. J. Siebiencowym, nastąpił postęp w pracy nad projektem. Wiosną projekt ustawy został rozpatrzony na sesji RN ZSRR w pierwszym czytaniu i przekazany do dalszego opracowania. Zwierzchnictwo

³ Kościół katolicki w Rosji, w: KAI, 29 kwietnia 1995, n. 33 /147/, s. 23.

⁴ W. S. P o ł o s i n, Prawowyje odnoszenija, s. 71-72.

⁵ W. S. P o ł o s i n, Prawowyje odnoszenija, s. 73.

⁶ Doniesienije 4 otdiela centralnomu rukowodstvu, CA KGB SSSR, f. 6, op. 12, por. n. 110, d. SZ-175, t. 1, l. 115.

RKP nie było zadowolone z przedstawionego projektu, ponieważ nie dawał on możliwości uzyskania osobowości prawnej, lecz jedynie dawał uznanie przez państwo poszczególnych parafii⁷.

Nowym i ostrym impulsem do pracy nad ustawodawstwem o wolności sumienia były wybory ludowych deputowanych RRFSR przeprowadzone w marcu 1990 roku. Wybory te były przeprowadzone na zasadach alternatywnych. Po raz pierwszy deputowanymi zostało czterech duchownych prawosławnych i jeden buddyjski lama. Duchowni wraz z pewną liczbą deputowanych wierzących i niewierzących utworzyli Komitet parlamentarny ds. Wolności Sumienia, Wyznań, Miłosierdzia i Działalności Charytatywnej. Został on zatwierdzony przez RN RRFSR postanowieniem z dnia 3 lipca 1990 r., a funkcję przewodniczącego objął W. S. Połosiń⁸. Komitet liczył 20 osób, w tym 14 pracowników stałych. Sekretarzem został duchowny prawosławny o. A. Złobin, a odpowiedzialnym za obronę praw osób wierzących – G. Jakunin. Istniały również podkomitety, np. ds. posiadania własności przez związki wyznaniowe, ds. stosunków międzynarodowych z związkami wyznaniowymi. Celem tego Komitetu była działalność prawotwórcza i specjalizacyjna kontrola nad wcieleniem w życie praw dotyczących religii, działalności charytatywnej, miłosierdzia, zabezpieczenia wolności sumienia. Pierwszym aktem, nad którym pracował komitet, był projekt ustawy o wolności wyznań⁹.

Już 23-24 sierpnia Komitet RN RRFSR ds. Wolności Sumienia, Wyznań, Miłosierdzia i Działalności Charytatywnej przeprowadził czytanie projektu w obecności ludowych deputowanych ZSRR, ekspertów i przedstawicieli wyznań. Zasady projektu ustawy zostały rozpracowane przez profesora J. A. Rozenbauma i W. S. Połosińa. Po obradach w komitetach i komisjach projekt ustawy został wniesiony do czytania na sesji RN jako pierwszy projekt nowej ustawy demokratycznego korpusu deputowanych. Dnia 13 września projekt ustawy *O wolności wyznań* został przyjęty na pierwszym czytaniu¹⁰.

⁷ W. S. P o ł o s i ń, Prawowyje odnoszenija, s. 73.

⁸ Wiedomosti Sjezda Narodnych Deputatow RSFSR i Werchownogo Sowietu RSFSR /odtąd: Wiedomosti SND RSFSR i WS RSFSR/, 1990, n. 6, st. 734.

⁹ W. S. P o ł o s i ń, Krug naszych zaбот. Bez duchownosti net Rossii, w: Narodnyj deputat, Moskwa 1992, n. 9, s. 26-27; W. S. P o ł o s i ń, Prawowyje odnoszenija, s. 74.

¹⁰ W. S. P o ł o s i ń, Prawowyje odnoszenija, s. 74-75.

Różnice między projektami ustawy związkowej a rosyjskiej, były bardzo wielkie. Do projektu związkowego zostały wniesione poprawki, które nawet dublowały i cytowały projekt rosyjski. Dnia 14 września 1990 r. RN RRFSR przyjęła postanowienie, w którym zwróciła się do RN ZSRR z propozycją nie przyjmowania związkowej ustawy w ogóle¹¹, ponieważ według Konstytucji ZSRR kwestie związane z religią należą do kompetencji republik związkowych. Należałoby ograniczyć się tylko do przyjęcia zasad ustawodawstwa powszechnie obowiązującego, dotyczącego praw człowieka w dziedzinie wolności sumienia. Jednak 1 października 1990 r. została przyjęta i opublikowana ustawa ZSRR *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych* /odtąd: ustawa ZSRR z 1990/¹².

Ustawa ta nareszcie dała możliwość nie tylko wyznawania religii i sprawowania kultu, lecz i publicznego wyrażania i rozpowszechniania swoich przekonań w stosunku do religii¹³. Art. 5 gwarantował związkom wyznaniowym prawo do uczestniczenia w życiu społecznym, co w prawie zrównywało związki wyznaniowe z organizacjami społecznymi. Wyjaśnienie terminu *oddzielenie kościoła od państwa i państwowego systemu oświaty*, potwierdza świecki charakter oświaty, ale ateizm przestał być jedyną alternatywą religii. Po roku 1918 związki wyznaniowe otrzymały po raz pierwszy możliwość uzyskania osobowości prawnej¹⁴, jak również prawo do złożenia apelacji do sądu w razie odmowy rejestracji, co stanowiło poważny krok w kierunku państwa prawnego¹⁵. Według art. 18 ustawy zagwarantowana została organizacjom kościelnym osobowość cywilnoprawna w tym sensie, że przyznano im prawo do posiadania własności i korzystania z niej według własnych potrzeb, jak również do zakładania szkół dla przygotowania duchowieństwa. Zezwolono również związkom wyznaniowym prowadzić działalność charytatywną i filantropijną, publikować i rozpowszechniać literaturę religijną, uczestniczyć w życiu publicznym. W ust. 2 tego artykułu ustawa przewiduje zwrot związkom wyznaniowym nieruchomości zabranych przez władze państwowe. Następnie w art. 19 potwierdza się prawo związków wy-

¹¹ *Wiedomosti SND SSSR i WS SSSR*, 1990, n. 16, st. 683.

¹² *Wiedomosti SND SSSR i WS SSSR*, 1990, n. 41, st. 813.

¹³ *Zakon SSSR O swobodzie sowiesti i religioznych organizacijach*, art. 3.

¹⁴ Tamże, art. 13.

¹⁵ Tamże, art. 15.

znaniowych do uzyskania osobowości prawnej i zakładania swoich przedsiębiorstw, jednocześnie nakładając na nie taki podatek jak na inne organizacje społeczne. Ten krok jednak był bardzo niesprawiedliwy i krzywdzący, ponieważ przedsiębiorstwa związków wyznaniowych były zakładane przede wszystkim dla działalności religijnej i restauracji świątyń, z czego nie miały wielkich materialnych korzyści w porównaniu do organizacji społecznych. Związki wyznaniowe od tej pory mogły prowadzić bezpośrednie międzynarodowe kontakty bez pośrednictwa Rady ds. Religii¹⁶. Na uwagę zasługuje jeszcze art. 29, który omawia status państwowego organu do spraw religii przy RM ZSRR, który przypomina Radę ds. Religii, lecz pozbawionego prawa rejestracji związków wyznaniowych i kontroli nad nimi. Bardzo postępowym, lecz nie do wypełnienia, było postanowienie art. 21 ust. 3: *Dowództwo jednostek wojennych nie przeszkadza w uczestniczeniu w nabożeństwach i wypełnieniu obrzędów religijnych pełniącym służbę w wojsku w ich wolnym czasie*. Po pierwsze, można nie dopuścić do tego formalnie i *nie przeszkadzając*. Po drugie, wojskowi w służbie czynnej w ogóle nie mają czasu wolnego, a jeśli jest, to tylko do określonych czynności. Do minusów ustawy *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych*, według jej współtwórcy profesora J. A. Rozenbauma, należy zaliczyć przede wszystkim brak pełnego oddania treści terminu *wolności sumienia*¹⁷.

Sobór RKP z 25-27 października 1990 r. przedstawił swoje wnioski na temat nowej ustawy wyznaniowej. Sobór stwierdził, że do głównych minusów ustawy należy: brak wyraźnego zdefiniowania i wymienienia związków wyznaniowych według rodzaju, który określałby ich strukturę i funkcjonalne właściwości; brak przepisu, który regulowałby stan prawny części religijnego organizmu, który oddzieliłby się od danej całości związku wyznaniowego; jednolita procedura rejestracji statutów związków wyznaniowych w miejscowym wykonawczym Komitecie Rady Ludowych Deputowanych /odtąd: RLD/ na szczeblu miejskim i rejonowym – przyjęta bez uzasadnienia. W całości ta ustawa odpowiadała RKP i Sobór wyraził głęboką wdzięczność za pracę RN ZSRR nad ustawą ZSRR *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych*¹⁸. Faktycznie ustawa ta nie miała

¹⁶ Tamże, art. 20.

¹⁷ W. S. P o ł o s i n, Prawowyje odnoszenija, s. 76-77.

¹⁸ Tamże, s. 77-78.

bezpośredniego zastosowania, lecz odegrała pozytywną rolę w tworzeniu prawa o wolności sumienia w poszczególnych republikach.

3. Ustawa RRFSR z 25 października 1990 roku *O wolności wyznań*

Wkrótce po uchwaleniu ustawy ZSRR *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych* 25 października 1990 r. RN RRFSR przyjęła i opublikowała w ostatecznej redakcji ustawę RRFSR *O wolności wyznań*¹⁹. W postanowieniu *O porządku wprowadzenia w życie ustawy RRFSR „O wolności wyznań” z 25 października 1990 r.*²⁰ RN rozporządziła między innymi:

– wszystkie akta prawne ministerstw i resortów ZSRR i RRFSR, które były sprzeczne z ustawą RRFSR *O wolności wyznań* na terytorium RRFSR, nie mają mocy prawnej;

– wniesienie propozycji poprawek do artykułów Konstytucji RRFSR o wolności sumienia, a także zmian do kodeksu karnego RRFSR /odtąd: k. k. RRFSR/ i kodeksu RRFSR o administracyjnym naruszeniu prawa, wypływającego z ustawy RRFSR *O wolności wyznań*.

Z chwilą opublikowania ustawy RRFSR z 1990 szereg aktów wcześniejszych utraciło moc prawną, a między innymi: Dekret z 23 stycznia 1918 r. *O oddzieleniu kościoła od państwa i szkoły od kościoła*²¹, Postanowienie Ogólnorosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego /odtąd: OCKW/ i RKL RRFSR z 8 kwietnia 1929 r. *O związkach wyznaniowych*²², Dekret Prezydium RN ZSRR z 23 czerwca 1975 r. *O wniesieniu zmian i uzupełnień do postanowienia OCKW i RKL RRFSR z 8 kwietnia 1929 r. „O związkach wyznaniowych”*²³, ustawa RRFSR z 15 lipca 1975 r. *O zatwierdzeniu „Dekretu Prezydium RN ZSRR z 23 czerwca 1975 r. O wniesieniu zmian i uzupełnień do postanowienia OCKW i RKL RRFSR z 8 kwietnia 1929 r. O związkach wyznaniowych”*²⁴.

¹⁹ Zakon RRFSR *O swobodzie wieroispowiedanij* ot 25 oktiabria 1990, Wiedomosti SND RSFSR i WS RSFSR, 1990, n. 21, st. 240.

²⁰ Postanowlenije *O poriadkie wwiiedenija w żyzn Zakona RRFSR „O swobodie wieroispowiedanij” ot 25 oktiabria 1990*, Wiedomosti SND RSFSR i WS RSFSR, 1990, n. 21, st. 241.

²¹ Sobranije Ukazanij i Razporiaženij Raboczego i Kriestjanskogo Prawitelstwa /odtąd: SURRKP/, 1918, n. 18, st. 263.

²² SURRKP, 1929, n. 35, st. 353.

²³ Wiedomosti WS RSFSR, 1975, n. 27, st. 572.

²⁴ Wiedomosti WS RSFSR, 1975, n. 29, st. 617.

Ustawa RRF SR *O wolności wyznań* z 25 X 1990 r. składa się ze wstępu i trzech rozdziałów, które z kolei zawierają trzydzieści dwa artykuły.

W rozdziale I *Przepisy ogólne* w czternastu artykułach ustawodawca umieścił przepisy określające cel ustawy, treść wolności wyznań, podstawowe formy realizacji ustawy, gwarancje wolności wyznania, równouprawnienia obywateli niezależnie od ich stosunku do religii, niekompetencji państwa względem związków wyznaniowych, świecki charakter państwowego systemu oświaty. Artykuły mówią też o równouprawnieniu związków wyznaniowych wobec ustawy, o państwowej kontroli nad przestrzeganiem prawa o wolności wyznań w RRF SR, o Opiniodawczej Konsultatywnej Radzie, o odpowiedzialności za naruszenie praw o wolności wyznań.

Rozdział II *Prawo do przekonań i działalności religijnej* zawiera jedenaście artykułów, które stanowią o prawie do przekonań religijnych i sprawowania obrzędów religijnych, o związkach wyznaniowych, o ich statucie i rejestracji, o ustaniu działalności związków wyznaniowych, o charytatywnej i kulturowej działalności związków wyznaniowych.

Rozdział III *Stosunki majątkowe i finansowe związków wyznaniowych* zajmuje się problemami własności związków wyznaniowych, korzystaniem z majątku należącego do państwa, związków wyznaniowych i obywateli, przedsiębiorczo-gospodarczą działalnością związków wyznaniowych, prawnym stosunkiem pracy między przedsiębiorstwami i zakładami związków wyznaniowych a obywatelami, opodatkowaniem związków wyznaniowych, socjalnym ubezpieczeniem i zabezpieczeniem pracowników związków wyznaniowych, rozporządzaniem majątkiem związków wyznaniowych zawieszonych w działalności.

Poważnym osiągnięciem autorów tej ustawy jest uwzględnienie wolności religijnej w podwójnym wymiarze: indywidualnym i wspólnotowym. Należy, więc omówić gwarancje religijne każdego z tych wymiarów.

3.1. Gwarancje wolności sumienia i wyznania w wymiarze indywidualnym

Problem wolności sumienia i religii jest jednym z trudniejszych problemów w dziejach świata. Współczesne rozumienie polega na zakotwiczeniu jej w przyrodzonej godności osoby ludzkiej, a więc

nie tylko w woli ustawodawcy państwowego. Na takim rozumieniu wolności sumienia i religii oparty jest porządek określony w umowach międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka, do których odwołuje się ustawodawca rosyjski we wstępie do omawianej ustawy. Podobnie jak w polskiej ustawie wyznaniowej, tak i w rosyjskiej mimo takiej motywacji ustawodawca trzyma się nadal pozytywistycznej koncepcji praw obywatelskich. Nie traktuje on tych praw jako praw podmiotowych przysługujących każdemu z racji godności ludzkiej, lecz jako prawa nadane przez państwo²⁵.

Celem ustawy RRFSR z 1990 r. jest kształtowanie relacji społecznych według zasad wolności sumienia, jak i realizacji praw obywatelskich przez korzystanie z tej wolności²⁶. Prawodawstwo o wolności wyznań w RRFSR obejmuje obecną ustawę i inne odpowiednio wydawane do niej akty normatywne FR²⁷.

3.1.1. Treść wolności wyznania

Komitet RN ds. Prawodawstwa negatywnie ustosunkował się do terminu *wolność sumienia* i dlatego termin ten zniknął z tytułu ustawy i artykułów. Natomiast ustawa ta – po raz pierwszy od roku 1917 – dała klasyczne określenie *wolności wyznania* w art. 3, który brzmi następująco: *Gwarantowana Konstytucją RRFSR wolność wyznania obejmuje prawo każdego obywatela do swobodnego wyboru, posiadania i rozpowszechniania religijnych i ateistycznych przekonań, wyznawania jakiegokolwiek religii lub niewyznawania żadnej i działania odpowiednio do swoich przekonań pod warunkiem przestrzegania ustaw państwowych*. Nowa ustawa odstąpiła pojęcie terminu *wolność sumienia* w jego europejskim znaczeniu, omawiając wszystkie właściwe religijnemu światopoglądowi prawa w sferze społecznej. W tym kontekście termin oświeceniowych materialistów francuskich: *oddzielenie kościoła od państwa*, wygląda jak bezsensowny atawizm przeszłości.

W art. 3²⁸ ustawy została przeprowadzona próba przedstawienia pojęcia *wolności wyznania* jako możliwości samodzielnego, bez żąd-

²⁵ Por. J. K r u k o w s k i, Kościół i państwo. Podstawy relacji prawnych, Lublin 1993, s. 220.

²⁶ Ustawa RRFSR z 1990, art. 1.

²⁷ Tamże, art. 2.

²⁸ Tamże, art. 3: Gwarantowana Konstytucją RRFSR wolność wyznań obejmuje prawo każdego obywatela do swobodnego wyboru, posiadania i rozpowszechniania religijnych i ateistycznych przekonań, wyznanie jakiegokolwiek religii lub nie wyznawanie żadnej i działanie odpowiednio do swoich przekonań pod warunkiem przestrzegania ustaw państwowych.

nego przymusu, określenia swojego stosunku do religii. Chodzi o pełne i swobodne samookreślenie się człowieka w stosunku do religii, wyznawanie lub niewyznawanie jakiegokolwiek religii, uczestniczenie lub nieuczestniczenie w nabożeństwach, obrzędach i ceremoniach²⁹. Ten artykuł daje prawo nie tylko *do rozpowszechniania* swoich przekonań, lecz i *do działania odpowiednio do swoich przekonań*. Pozwala również osobom wierzącym wyrażać swoje przekonania w życiu na tyle swobodnie, na ile one nie będą naruszać praw osób o innych przekonaniach.

3.1.2. Formy realizacji wolności wyznania

Według Konstytucji RRFSR art. 128 w ust. 2 stanowi: *Wolność sprawowania kultów religijnych i wolność antyreligijnej propagandy uznaje się dla wszystkich obywateli*. Ustawa, powołując się na Konstytucję RRFSR, zapewnia każdemu obywatelowi prawo do wyznawania indywidualnie lub wspólnotowo swojej religii i sprawowania bez przeszkód obrzędów liturgicznych.

Art. 4 ustawy wyznaniowej zagwarantował obywatelom RRFSR, obcokrajowcom jak i osobom bez obywatelstwa, legalnie mieszkającym na terytorium RRFSR, prawo do wolności wyznania. Prawo to może być realizowane indywidualnie lub wspólnotowo, tworząc odpowiednie związki. Wyznaniowe i ateistyczne związki powstają i działają na podstawie swoich statutów, które podlegają rejestracji według porządku ustalonego przez ustawę wyznaniową. Działalność związków, tworzonych w celu realizacji prawa do wolności wyznania, nie powinna być utożsamiana z zagrożeniem dla osoby, praw i wolności obywatela, jak i naruszeniem ustawodawstwa.

3.1.3. Zasada równouprawnienia obywateli niezależnie od ich stosunku do religii

Wśród głównych gwarancji wolności wyznań art. 5 wymienia między innymi *równe prawa wszystkich obywateli niezależnie od ich stosunku do religii*. Ten artykuł jest częścią art. 34 Konstytucji ZSRR o równouprawnieniu obywateli, który stanowi: *Obywatele ZSRR są równi wobec prawa bez względu na ich pochodzenie, sytuację społeczną i majątkową, przynależność narodową i rasową, płeć, wykształcenie, język, stosunek do religii, rodzaj i charakter zajęcia,*

²⁹ A. Siebiencow, N. Łowiniukow, Swobodu sumienia szczyści zakon, w: Narodny deputat, Moskwa 1990, n. 17, s. 80.

miejsce zamieszkania oraz inne okoliczności. Równouprawnienie obywateli ZSRR zagwarantowane jest we wszystkich dziedzinach życia gospodarczego, politycznego, społecznego i kulturalnego. Jak można zauważyć, ten artykuł Konstytucji ZSRR odpowiada artykułom dokumentów międzynarodowych wyżej omawianych. Natomiast art. 6 ustawy wyznaniowej niemal dosłownie cytuje art. 34 ust. 2 Konstytucji ZSRR o *równouprawnieniu obywateli* i wymienia wszystkie dziedziny życia cywilnego, politycznego, ekonomicznego, socjalnego i kulturalnego, w których to równouprawnienie ma zastosowanie. Takie sformułowanie posuwa się dalej w stosunku do gwarancji radzieckich, ponieważ ustawodawstwo radzieckie do połowy XX wieku w ogóle nie mówiło o równości praw wierzących z niewierzącymi. Dopiero po roku 1956 po raz pierwszy w prawach wyborczych zostało uznane prawo wierzących na równi z niewierzącymi do wybierania i bycia wybranym.

W art. 6 ustawy wyznaniowej zostały również umieszczone pewne zakazy dotyczące tej normy. A więc, w oficjalnych dokumentach zabraniano czynić adnotacji dotyczących przekonań religijnych obywateli. Dzięki czemu wolność wyznania stała się sprawą prywatną każdego obywatela i była chroniona przed ingerencją urzędów państwowych. Zabroniono również czynić bezpośrednio lub pośrednio jakiegokolwiek ograniczenia lub przywileje obywatelom w zależności od ich przekonań religijnych oraz wzniecać z tego powodu wrogość i nienawiść.

Ustawa brała pod swą ochronę i ścigała za znieważanie uczuć religijnych obywateli, zbezpiezczenie przedmiotów kultu, budowli i miejsc. Warto w tym miejscu zauważyć, że komunistyczne rozumienie religii, wyprowadziło ją poza ramy kultury i pozbawiło ludzi ogólnoludzkich wartości, natomiast ustawa wyznaniowa wymieniając wszystkie dziedziny życia, do kulturalnej zalicza i religię. Duchowość religijną nowe ustawodawstwo uznaje częścią dziedzictwa narodowego i kulturowego³⁰.

3.1.4. Prawo obywateli do przekonań religijnych

Prawo do przekonań religijnych przedstawia Konstytucja ZSRR w art. 52: *Obywatelom ZSRR zapewnia się wolność sumienia, to jest*

³⁰ Konstytucja ZSRR z 1977, art. 34; Ustawa RRFSSR z 1990, art. 6; W. S. Połosi n, Cerkow i gosudarstwo, w: Narodnyj deputat, 1993, n. 3, s. 48.

prawo [...] sprawowania kultów religijnych lub prowadzenie propagandy ateistycznej. Powołując się na Konstytucję RRFSR ustawa wyznaniowa w art. 15 zapewnia każdemu obywatelowi prawo do wyboru przekonań religijnych i swobodnej ich zmiany.

Dalej art. 15 podaje, w jaki sposób obywatel może realizować swoje prawo do przekonań religijnych. Może, więc głosić i rozpowszechniać poglądy i przekonania religijne ustnie, pisemnie i w jakikolwiek inny sposób pod warunkiem, że działalność ta nie narusza obecnej ustawy, porządku społecznego, osobowości i praw obywateli. Wolność słowa i druku, zapewniona art. 129 Konstytucji ZSRR, znalazła tu swoje odbicie i umożliwiła propagowanie przekonań nie tylko słowem, lecz i drukiem /zwłaszcza, gdy chodzi o doktrynę wyznaniową/, materiałów pomocniczych w nauczaniu religii i innych podobnych publikacji.

Przeszkodzenie w przyjęciu lub nieprzyjęciu przekonań religijnych, we wstąpieniu lub niewstąpieniu do związków wyznaniowych, zastosowanie w tym celu, jak również w sprawowaniu religijnych obrzędów, przymusu – według ustawy jest karalne³¹. Ustawa potwierdziła w ten sposób po raz kolejny prawo do wolności osobistej w stosunku do przekonań religijnych.

Warto zauważyć, że międzynarodowe dokumenty traktujące o wolności osoby ludzkiej dały początek innemu traktowaniu zarówno wolności sumienia, jak i praw człowieka. W ustawie nie mówi się jednak o prawach człowieka, ale o prawach obywatela. Zmiana terminologii nastąpiła dopiero w Deklaracji Praw i Wolności Człowieka i Obywatela uchwalonej przez RN RRFSR 22 listopada 1991 roku³².

Dokument ten potwierdza prawa i wolność człowieka, jego cześć i godność jako najwyższą wartość społeczeństwa i państwa. Zaznaczył również potrzebę dostosowania ustawodawstwa RRFSR do ogólnie przyjętych zasad międzynarodowych w dziedzinie praw i wolności człowieka. W art. 1 podaje, że *prawa i wolność człowieka należą mu się od urodzenia*, a ogólnie przyjęte normy międzynarodowe, dotyczące tych praw, mają pierwszeństwo przed ustawami RRFSR i bezpośrednio powodują prawa i obowiązki obywateli RRFSR.

³¹ Ustawa RRFSR z 1990, art. 15-16.

³² Deklaracja praw i swobod człowieka i graźdanina ot 22 nojabria 1991, Wiedomosti SND RSFSR i WS RSFSR, 1991, n. 52, st. 1865.

3.1.5. Możliwość zamiany obowiązków obywatelskich ze względu na przekonania religijne

Następny art. 7 ustawy wyznaniowej podaje, że *stosunek do religii nie może być podstawą do zwolnienia lub uchylecia się od wykonania ustanowionego ustawodawstwem obywatelskiego obowiązku*. Natomiast w wypadkach przewidzianych ustawodawstwem RRFSR dopuszczana jest zamiana wykonania jednej obywatelskiej powinności na inną. Dla osób, które zgodnie ze swoimi religijnymi przekonaniami nie mogą odbyć służby wojskowej w szeregach Sił Zbrojnych, przewiduje się prawo – stosownie do umowy i porządku ustanowionych przez ustawodawstwo – zamiany takowej służby na inną, niezwiązaną z wzięciem i noszeniem broni. Pojawiła się nadzieja na wprowadzenie alternatywnej służby wojskowej, która występowała we wcześniejszych aktach prawnych, lecz nie weszła w życie³³.

3.2. Gwarancje wolności religijnej w wymiarze wspólnotowym

Z przyjęciem ustawy *O wolności wyznań* w Związku Radzieckim zaczął się kształtować nowy typ stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi, który był wolny od administracyjnej presji władz partyjno-państwowych wywieranych na ludziach wierzących.

3.2.1. Definicje związków wyznaniowych

Na podstawie art. 4 ustawy każdy obywatel RRFSR, obcokrajowiec i osoba bez obywatelstwa może korzystać z prawa do wolności wyznania indywidualnie i wspólnotowo, tworząc w tym celu publiczne związki. Takie wyznaniowe i ateistyczne związki powstają i działają na podstawie swoich statutów, które podlegają rejestracji według porządku ustalonego obecną ustawą, co zostanie omówione później przy rejestracji statutów związków wyznaniowych.

Stare ustawodawstwo przewidywało tylko dwa rodzaje religijnych stowarzyszeń: grupę religijną i stowarzyszenie religijne, natomiast nowa ustawa wprowadziła pojęcie takie, jak organizacja religijna³⁴. Konstytucje ZSRR i RRFSR w artykułach o zrzeszaniu się nic nie wspominały o tworzeniu ani grup religijnych ani stowarzy-

³³ A. Siebiencow, N. Łowinikow, Swobodu sumienia zaszczyszczają zakon, s. 80.

³⁴ W pracy tej została przyjęta zasada używanie terminu religijna organizacja, jako związek wyznaniowy i odtąd tylko ten termin będzie występował.

szeń religijnych³⁵. Dopiero ustawa ZSRR *O wolności sumienia i związkach wyznaniowych* w art. 7 *O stowarzyszeniach religijnych* stanowiła, że do organizacji religijnych w ZSRR zalicza się: stowarzyszenia religijne, urzędy, ośrodki, klasztory, bractwa religijne, misje, uczelnie duchowne. Organizacje te były tworzone w celu zaspokojenia religijnych potrzeb obywateli, a mianowicie wyznania i rozpowszechniania wiary, które miały działać zgodnie ze swą własną strukturą, wybierając,znaczając i zmieniając swój własny personel według statutów³⁶. W art. 17 ustawy RRFSR podaje się definicję związku wyznaniowego: *jest to dobrowolne zrzeszenie pełnoletnich obywateli, tworzone z zamiarem wspólnego realizowania praw obywateli do wolności wyznania, jak również do wspólnego wyznawania i rozszerzania wiary*. Wyznawanie i rozpowszechnianie wiary polegało na sprawowaniu obrzędów religijnych, rozpowszechnianiu swoich przekonań w społeczeństwie przez środki społecznego przekazu, prowadzeniu misji, dobroczynnej i charytatywnej działalności, nauczaniu i wychowaniu religijnym, działalności zakonnej, pielgrzymkowej i innej, określonej w statucie związku wyznaniowego. Przeszkodzenie w sprawowaniu religijnych obrzędów i uniemożliwienie przeprowadzania ateistycznych akcji, były karane według art. 16 ustawy wyznaniowej.

3.2.2. Zasada oddzielenia związków wyznaniowych od państwa

Według Konstytucji ZSRR i RRFSR *kościół jest oddzielony od państwa*³⁷. Również art. 8 ustawy stwierdza, że *wszystkie związki wyznaniowe w RRFSR są oddzielone od państwa*. Państwo i jego urzędy nie ingerują w sprawy stwierdzenia stosunku obywatela do religii, jak i w ustawową działalność związków wyznaniowych. Zabroniono tworzenia przez państwo organów specjalnie przeznaczonych do rozstrzygania kwestii związanych z realizacją praw obywateli do wolności wyznań. Działalność związków wyznaniowych jest chroniona ustawowo przez państwo. Tym samym rosyjska ustawa gwarantuje nieingerencję państwa w wewnętrzne sprawy związków wyznaniowych. Natomiast ze strony związków wyznaniowych nie może mieć miejsce żadna ingerencja w sprawy państwowe, a mianowi-

³⁵ Konstytucja ZSRR z 1977, art. 51; Konstytucja RRFSR z 1978, art. 130.

³⁶ A. S i e b i e n c o w, N. Ł o w i n i u k o w, *Swobodu sumienia i sumienia*, s. 81.

³⁷ Konstytucja ZSRR z 1977, art. 52; Konstytucja RRFSR z 1978, art. 128.

cie związki wyznaniowe nie powinny brać udziału w wyborach do organów władzy państwowej i w działalności partii politycznych. Tylko członkowie związków wyznaniowych, jako osoby fizyczne, mają na równi z pozostałymi obywatelami prawo do osobistego udziału w życiu politycznym. W socjalno-kulturowym życiu społeczeństwa związki wyznaniowe mogą brać udział adekwatnie do ustawodawstwa cywilnego, regulującego działalność społecznych stowarzyszeń w RRFSR. Również oddzielone są od państwa społeczne stowarzyszenia obywateli, stworzone w celu wspólnego poznania i rozszerzania ateistycznych poglądów. Państwo nie udziela im materialnej i ideologicznej pomocy i nie zleca do wykonania żadnych funkcji państwowych³⁸.

Treść zasady *oddzielenia kościoła od państwa* niektórzy członkowie RN chcieli sformułować inaczej, a mianowicie: *Związki wyznaniowe nie biorą udziału w politycznej działalności i w kierowaniu państwem. Państwo nie miesza się w działalność prawną związków wyznaniowych. Państwo ma prawo zawierać dobrowolnie umowy ze związkami wyznaniowymi, które nie mogą być sprzeczne z prawem*. Te umowy /konkordaty/ powinny być zawierane we wszystkich dziedzinach życia, oprócz politycznej, twierdzili zwolennicy tego typu rozwiązania. Dobrowolne umowy /konkordaty/ o współpracy państwa z większymi związkami wyznaniowymi po pierwsze – chroniłyby zasadę wolności sumienia i świeckości państwa; po drugie – podtrzymałyby równouprawnienie wyznań; po trzecie – potwierdzałyby nieuczestniczenie związków wyznaniowych w polityce i w kierowaniu państwem; po czwarte – zwracałyby związkom wyznaniowym pozostałe społeczne funkcje, zwłaszcza wychowawczo-pedagogiczną, oświatową, szkolno-naukową, ekonomiczną, kulturalną, dyplomatyczną³⁹.

3.2.3. Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych

W art. 5 zatytułowanym *Gwarancje wolności sumienia* wymieniona została zasada równouprawnienia związków wyznaniowych wobec ustawy. Natomiast art. 10 *O równouprawnieniu związków wyznaniowych wobec ustawy* rozbudowuje ten przepis i stanowi: *Wszystkie wyznania i związki wyznaniowe są równe wobec prawa pań-*

³⁸ Konstytucja RRFSR z 1977, art. 8.

³⁹ W. S. P o ł o s i n, *Cerkow i gosudarstwo*, s. 49.

stwowego. *Żadna religia lub związek wyznaniowy nie korzysta z żadnych przywilejów i nie mogą być narażone na żadne ograniczenia w porównaniu z innymi. Państwo jest neutralne w sprawach dotyczących wolności wyznań i przekonań, to znaczy, że nie stoi po stronie żadnej religii i światopoglądu.*

Ta zasada równości związków wyznaniowych wobec prawa w rzeczywistości naraża wiele problemów i często bywa naruszana. Nadawanie pierwszeństwa przez organy państwowe jednej religii w wielowyznaniowym społeczeństwie dotyka praw zwolenników innych wyznań. Jak powszechnie wiadomo, Prezydent FR wyniósł patriarchę Wszech Rusi o wiele wyżej aniżeli zwierzchników innych wyznań. Zaczyna się pojawiać tendencja przekształcenia prawosławia w religię państwową, co sprzeciwia się konstytucyjnej i ustawowej zasadzie wolności sumienia i zamierzonej równości wszystkich wyznań⁴⁰. Zasada światopoglądowego pluralizmu przewiduje równouprawnienie między istniejącymi wyznaniem. Żąda ona tolerancji, nie dopuszcza głębokiej ingerencji w świat ludzkiego sumienia, narzucania tych lub innych światopoglądów. Z tego wynika praktyczna wskazówka, a mianowicie konieczność precyzyjnego określenia stosunków między tym, co świeckie a kościelne, państwowe a religijne, jak i norm zachowania religijnych i państwowych działaczy, które by wyłączały wszelkie próby przekształcenia tego lub innego wyznania w religię państwową.

3.2.4. Świecki charakter systemu oświaty

Podstawą naszych badań cały czas jest ustawa RRFSR z 25 października 1990 r. *O wolności wyznań*. Art. 5 *Gwarancje wolności wyznań* podając główne gwarancje wolności wyznania, stwierdza, że państwowy system oświaty w RRFSR nosi świecki charakter. Tym problemem zajmuje się art. 9 ustawy. Na początku podaje, że *państwowy system oświaty i wychowania ma charakter świecki i nie przesładuje tego lub innego stosunku do religii*.

Problem oddzielenia szkoły od Kościoła narażał niemało pytań w pracach nad nową ustawą. Niektórzy twierdzili, że szkoła potrzebuje Kościoła, który powinien brać udział w świeckim ogólnokształcącym programie nauczania, proponując stworzenie również systemu religijnej oświaty. Istniały jednak inne przeciwstawne po-

⁴⁰ W. S. P o ł o s i n, *Cerkow i gosudarstwo*, s. 48-49.

glądy, które zostały umocnione częściowo w omawianym art. 9 ustawy RRFSR z 1990, a całkowicie w art. 6 ustawy ZSRR z 1990⁴¹. Zasadnicza różnica między tymi artykułami polega na umieszczeniu różnych przepisów na temat prawa fakultatywnego nauczaniu religii w szkołach państwowych.

Tak, więc art. 9 jest optymalny w swej ostatecznej redakcji. Według niego *nauczanie religijne, jak również wychowanie religijne może być prowadzone w niepaństwowych zakładach naukowych i wychowawczych, prywatnym sposobem w domu lub w związku wyznaniowym, jak również fakultatywnie na życzenie obywateli przez przedstawicieli związków wyznaniowych z zarejestrowanym statutem w jakichkolwiek przedszkolnych i szkolnych zakładach naukowych i organizacjach*. Oznacza to, że ustawa nadaje pośrednio prawo związkowi wyznaniowemu do zakładania szkół wyznaniowych różnego stopnia, do nauczania religii prywatnie i fakultatywnie. Według następnej części tegoż artykułu, pojawiła się możliwość wejścia w program nauczania państwowych zakładów naukowych nauk religioznawczych i religijno-filozoficznych pod warunkiem, że nie towarzyszy im sprawowanie religijnych obrzędów i mają tylko informacyjno-naukowy charakter.

Omawiana ustawa już inaczej rozwiązuje problem ateizmu i jego propagandy. W art. 8 ust. 4 – *państwo nie udziela materialnej i ideologicznej pomocy społecznym stowarzyszeniom, utworzonym w celu wspólnego poznania i rozszerzania ateistycznych poglądów [...]*. Tzn. tym dwóm rodzajom działalności, religijnej i ateistycznej, zostały postawione takie same warunki funkcjonowania. Tak, więc *balansjer* nachylił się od głębokiej ateistycznej propagandy w stronę przeciwną⁴².

Przed deputowanymi, a szczególnie przed Komitetem RN FR ds. Wolności Sumienia, Wyznania, Miłosierdzia i Charytatywnej Działalności stanęło trudne zadanie. Trzeba było wprowadzić nowy program oświaty, który zawierałby nie tylko naukę ateistyczną, lecz zachowując dziedzictwo nauki radzieckiej mógł pomieścić także naukę teologii i scholastyki, które wcześniej tłumiono zgodnie z zasadami ideologicznymi.

⁴¹ A. Siebiencow, N. Łowiniukow, Swobodu sowiesti zaszciszczajet zakon, s. 81.

⁴² A. Siebiencow, N. Łowiniukow, Swobodu sowiesti zaszciszczajet zakon, s. 81.

Już po upływie kilku lat działalności ustawy wyznaniowej do Komitetu wpłynęło wiele skarg na to, że prawosławie staje się religią państwową. Zdaniem deputowanego W. Połosina, jeżeli to stanie się rzeczywistością, państwo odda RKP bardzo niedobłą przysługę. Religia powinna mieć poważanie w społeczeństwie wyłącznie dzięki swojej pracy i rozwojowi duchowemu⁴³.

Parlament FR 10 lipca 1992 r. uchwalił dosyć obszerną ustawę *O oświacie*⁴⁴, w której w art. 1, zakładając politykę państwową w dziedzinie oświaty, zabronił w państwowych, w miejskich zakładach szkolnych, w kierujących organach oświatowych tworzyć organizacyjne struktury partii politycznych, społeczno-politycznych i religijnych ruchów i związków, a także zabronił im w tych miejscach działalności. Ten zakaz jednoznacznie uniemożliwił próbę wejścia związków wyznaniowych w strukturę oświaty państwowej. W zasadach państwowej polityki w dziedzinie oświaty jeszcze raz podkreślono świecki charakter oświaty w państwowych i miejskich zakładach naukowych⁴⁵. W art. 5 ustawa ta gwarantuje obywatelom FR możliwość otrzymania oświaty niezależnie od rasy, narodowości, [...], stosunku do religii, przekonań, itd.

Ustawa *O oświacie* w art. 11 podaje, kto może tworzyć zakłady szkolne, a więc stanowi: *1. Założycielem, założycielami oświatowych zakładów mogą być: g/ społeczne i religijne organizacje, zarejestrowane na terytorium FR;... Dopuszcza się wspólne założenie zakładów oświatowych.* Artykuł ten już konkretnie nadał związkom wyznaniowym prawo tworzenia zakładów naukowych i wychowawczych. Następny art. 12 *O zakładach oświatowych* stanowił, że zakłady oświatowe według swej organizacyjno-ustawowej formy mogą być państwowymi, samorządowymi i niepaństwowymi, tzn. prywatnymi i należącymi do społecznych i religijnych organizacji. Natomiast zakres działalności federacyjnego ustawodawstwa FR w dziedzinie oświatowej rozszerza się na wszystkie zakłady oświatowe na jej terytorium, niezależnie od ich organizacyjno-ustawowej formy. Treść oświaty we wszystkich zakładach naukowych jakiegokolwiek stopnia powinna pomagać we wzajemnym rozumieniu i współpracy

⁴³ W. S. Połosin, *Krug naszych zaбот*, s. 31.

⁴⁴ Zakon RF *Ob obrazowanii* ot 10 ijula 1992, *Wiedomosti SND RF i WS RF*, 1992, n. 30, st. 1797.

⁴⁵ Tamże, art. 2.

między ludźmi, również między innymi powinna przyczyniać się do realizacji prawa uczących się do wolnego wyboru poglądów i przekonań⁴⁶. Nadzór nad wszystkimi zakładami naukowymi mogą sprawować centralne organy kierujące oświatą, natomiast do kompetencji samorządu terytorialnego należy tworzenie, reorganizacja i likwidacja miejscowych zakładów oświatowych, rejestracja szkół na podległym terytorium⁴⁷. Do kompetencji zakładów oświatowych należy sporządzenie i uchwalenie statutu, wcześniej uzgodnionego z założycielem w części określonej ustawodawstwem FR. Zakłady te biorą na siebie odpowiedzialność za naruszenie praw i wolności uczących się, wychowanków i pracowników, zagwarantowanych przez ustawodawstwo FR⁴⁸. Prawo do prowadzenia działalności oświatowej przez religijne zakłady szkolne uzyskuje się na podstawie przedstawionych dokumentów odpowiedniego związku wyznaniowego⁴⁹.

W 1996 r. została wydana nowa ustawa FR *O oświacie*⁵⁰. Nie wniosła ona żadnych podstawowych zmian do poprzedniej, poza dodaniem kilku przepisów. Tak np., nowy art. 11-1 ust. 1 *O niepaństwowych zakładach oświatowych* stanowi: niepaństwowe zakłady oświatowe mogą powstawać w organizacyjno-prawnych formach, przewidzianych przez ustawodawstwo FR. Zakłady naukowe niezależnie od swych organizacyjno prawnych form w części nie przedsiębiorczej działalności, przewidzianej w statucie, są zwolnione, zgodnie z art. 40, z wszelkiego rodzaju podatków, jak również z opłat za ziemię. Natomiast do art. 50 ust. 4 został dołączony przepis, który daje absolwentom zakładów naukowych niezależnie od ich organizacyjno ustawowych form, mających państwową akredytację, równe prawa przy dostaniu się do szkół naukowych wyższych poziomów. Na podstawie tak obszernego i szczegółowego dokumentu władzy państwowej związku wyznaniowe mogły swobodnie zakładać szkoły i zakłady wychowawcze.

W art. 9 ust. 4 uznaje się prawo dziecka do swobodnego wyrażenia swego zdania. Ma ono również prawo do wolności myśli, sumie-

⁴⁶ Tamże, art. 14, ust. 3-4.

⁴⁷ Tamże, art. 30, ust. 7; art. 31, ust. 2.

⁴⁸ Tamże, art. 32, ust. 2-3.

⁴⁹ Tamże, art. 33, ust. 7.

⁵⁰ *Ob obrazowaniu* Zakon RF ot 13 janwaria 1996, SZ RF, 1996, n. 3, st. 150.

nia i religii. Państwo szanuje wolność dziecka i jego rodziców lub prawnych opiekunów, zabezpieczając religijne i duchowe wychowanie dziecka, odpowiednie do przekonań i wyboru. Również na podstawie art. 9 ustawy wyznaniowej związku te mogły wziąć na swoją odpowiedzialność wychowanie dzieci sierot w domach dziecka. Zgodnie z informacjami, jakie nadchodzą do Komitetu ds. Wolności Sumienia, państwowe domy dziecka nie są w stanie zatroszczyć się o życie duchowe podopiecznych, ani o ich dobrobyt.

Niepokój wywołuje stan nauk religioznawczych. Rosja nie posiada specjalistycznych zakładów naukowych, które kształciłyby specjalistów w dziedzinie nauk teologicznych i religioznawczych. Szczególny niepokój wzbudza brak wystarczających danych o liczbie, właściwościach i cechach funkcjonowania związków wyznaniowych i ich duchownych⁵¹.

Po wejściu tak sprzyjających ustaw i zwrocie majątku kościelnego, lub możliwości nabycia szczególnie budynków i pomieszczeń, nastąpił rozwój w dziedzinie kształcenia duchownych. Przez dłuższy czas duchowną oświatę w RKP można było otrzymać w trzech seminariach i dwóch akademiach, natomiast teraz liczba seminariów wzrosła do 16, akademii do 3. Oprócz tego otwarto 29 szkół duchownych, a w Moskwie został zarejestrowany Instytut Teologiczny i Uniwersytet Prawosławny św. Jana⁵².

W odezwie duchowieństwa RKP do patriarchy Aleksego II z 1996 r. znajduje się informacja o katolickiej propagandzie w duchownych szkołach RKP. Na Uniwersytecie Prawosławnym św. Jana i w seminarium duchownym w Saratowie do niedawna wykładcami byli katolicy duchowni /możliwe, że nawet do tej pory nauczają/; w cerkwi św. Kosmy i Damiana w Moskwie już nie jeden rok realizuje się sprzedaż katolickiej literatury teologicznej i misyjnej. Fakt ten można zaliczyć do nielicznych przejawów ekumenizmu i większej akceptacji przez prawosławie katolicyzmu, lecz wyższe duchowieństwo prawosławne zalicza te czyny do haniebnych i niedopuszczalnych.

Kończąc omawianie realizacji uregulowań prawnych dotyczących oświaty, można stwierdzić, że w okresie siedmiu lat istnienia ustawy RRFSSR z 1990 wzrosła wielka potrzeba fachowej edukacji

⁵¹ W. S. P o ł o s i n, *Cerkow i gosudarstwo*, s. 49.

⁵² Da budut vsie jediny, w: *Prawosławnaia Moskwa*, janwar 1996, n. 1-2 /61-62/.

religijnej przez związki wyznaniowe. Niewystarczająca jest liczba zakładów naukowych i kadry profesorskiej, która kształciłaby osoby świeckie, brak również seminariów czy akademii dla duchownych. Nietolerancje i rywalizacje wyznaniowe powodują ogromny krok do tyłu w dziedzinie oświaty religijnej.

3.2.5. Państwowa kontrola nad związkami wyznaniowymi

O przestrzeganiu prawa o wolności wyznań w RRFSR ustawa z 25 października 1990 r. *O wolności wyznań* mówi w art. 11, że: *Państwowa kontrola nad przestrzeganiem prawa o wolności wyznania w RRFSR jest realizowana przez Radę Ludowych Deputowanych i odpowiednie organy ochrony prawnej zgodnie z ustanowioną dla nich ustawową kompetencją. Sprawowanie państwowej kontroli przez inne państwowe organy, partie polityczne i osoby urzędowe jest zabronione.* Ten przepis uniemożliwia ingerowanie licznych urzędów państwowych w sprawę dotyczy przestrzegania prawa o wolności wyznań przez związki wyznaniowe i daje pewną wolność w działaniu tych związków. Natomiast wyłącznie do kompetencji Ministra Sprawiedliwości i jego organów do spraw związków wyznaniowych należy rejestracja statutów związków wyznaniowych, zgodnie z zasadami, ustanowionymi w art. 19 i 20 ustawy.

Jeśli związek wyznaniowy ma zamiar wstąpić w cywilny stosunek prawny z innymi świeckimi organizacjami lub potrzebuje zatwierdzenia swej zdolności prawnej, to najpierw powinien uzyskać osobowość prawną. Związki wyznaniowe pełnoletnich obywateli, w których skład wchodzi przynajmniej 10 osób, mogą korzystać z prawa osoby prawnej. Od momentu rejestracji statutu, według porządku przewidzianego w art. 20 ustawy, związek wyznaniowy posiada już osobowość prawną i ma prawo zakładać inne stowarzyszenia religijne⁵³. W tym celu na początku związek wyznaniowy powinien opracować statut, zgodnie z wymogami ustawodawstwa cywilnego i zarejestrować go w ustanowionym przez ustawę porządku. Statut, według art. 19, powinien zawierać: *tytuł, siedzibę, zakres działalności związku wyznaniowego; cel, zadanie i główne formy działalności danego stowarzyszenia; porządek nauczania, strukturę i sposób zarządzania danego stowarzyszenia; źródło tworzenia środków i stosunki majątkowe, tak wewnątrz stowarzyszenia, jak i z innymi sto-*

⁵³ Ustawa RRFSR z 1990, art. 18.

*warzyszeniami, z którymi współdziałanie przewidziane jest w statucie; porządek wniesienia zmian i uzupełnień do statutu*⁵⁴.

Statut razem z wnioskiem, podpisanym przynajmniej przez 10 osób, składa się do Ministerstwa Sprawiedliwości RRFSR lub do jego organów terenowych. Przez fakt rejestracji, według prof. J. A. Rozenbauma, państwo zapisuje stowarzyszenie obywateli według ich stosunku do religii i rejestruje ich związek według takiej formy i struktury, jaką nadadzą jej obywatele. Osoby wierzące określają i ustanawiają granice swego związku, według nauki wiary danego wyznania. Zatem 10 osób lub 10 milionów osób ma prawo utworzyć jeden związek wyznaniowy, a dopiero później dzielić się na różne stowarzyszenia. Natomiast, jeżeli stowarzyszenie przynależy do regionalnego lub scentralizowanego związku wyznaniowego, przynależność tę określa się w statucie i potwierdza w tytule stowarzyszenia. W takiej sytuacji terenowy organ sprawiedliwości /w zależności od terytorium, na którym jest prowadzona działalność tego związku/ jest zobowiązany zarejestrować statut w ciągu jednego miesiąca. Przy braku potwierdzenia wyżej wymienionego związku, terenowy organ sprawiedliwości zwraca się o orzeczenie do Opiniodawczej Rady Konsultatywnej przy RN RRFSR⁵⁵. W tym wypadku rejestracja przedłuża się do trzech miesięcy. Terenowy organ sprawiedliwości może odmówić rejestracji statutu tylko w wypadku, jeżeli jego treść jest niezgodna z wymogami obecnej ustawy i innymi aktami RRFSR. W tym wypadku organ rejestrujący powiadamia zainteresowany związek pisemnie z podaniem konkretnych motywów

⁵⁴ Tamże, art. 19; A. Siebiencow, N. Łowiniukow, Swobodu sowiesti zazschiszczajet zakon, s. 81.

⁵⁵ Ustawa RRFSR z 1990, art. 12: Przy Komitecie RN RRFSR została zorganizowana Opiniodawcza Rada Konsultatywna ds. Wolności Sumienia, Wyznań, Działalności Dobroczynnej i Charytatywnej. W jej skład wchodzi przedstawiciele związków wyznaniowych, organizacji społecznych, organów państwowych, religioznawców, prawników i innych specjalistów w dziedzinie wolności sumienia i wyznania. Skład Rady zatwierdza Komitet RN RRFSR do Wolności Sumienia, Wyznania, Miłosierdzia i Charytatywnej Działalności. Rada tworzy zbiór danych o związkach wyznaniowych, zarejestrowanych w RRFSR, aby móc orientować się, jak wyznania prowadzą swą legalną działalność w RRFSR. Do zadań Rady należy konsultowanie Komitetu do Wolności Sumienia, Wyznań, Miłosierdzia i Charytatywnej Działalności i innych komitetów RN RRFSR odnośnie pytań dotyczących zastosowania obecnej ustawy. Opiniodawcza Rada Konsultatywna również przeprowadza prawne i religioznawcze ekspertyzy, wydaje oficjalne odpowiedzi na pytania państwowych organów i sądów. Istnienie i działalność tej Rady wydaje się być pomocną w należytej interpretacji podstawowego dokumentu o wolności wyznaniowej.

odmowy. Na takie postanowienia, jak również w wypadku naruszenia terminu rejestracji związek wyznaniowy ma prawo złożyć odwołanie do sądu. Jeżeli stowarzyszenie religijne nie ma zamiaru starać się o prawo osoby prawnej, to funkcjonuje od momentu jego utworzenia. Według ustawy ZSRR takie stowarzyszenia były zobowiązane powiadamiać organy państwowe o swoim powstaniu⁵⁶.

Ustawa rozwiązała problem ustania działalności związku wyznaniowego. Rozważa się go przez pryzmat zakończenia działalności osoby prawnej. Działalność związku wyznaniowego może, więc ustać przez: postanowienie założycieli podjęte na wspólnym zebraniu lub zjeździe /konferencji/, który ten związek powołał do istnienia; w wypadku samolikwidacji /rozpadu/; postanowieniem sądu, jeśli działalność związku wyznaniowego jest sprzeczna z jego statutem i obowiązującym prawem. Natomiast naruszenie ustawodawstwa przez poszczególnych członków nie obciąża całego związku wyznaniowego, lecz każdy członek osobiście odpowiada za popełniony czyn⁵⁷. Osoby, które są winne naruszeniu prawa o wolności sumienia i wyznania, ponoszą, według art. 13, karną, administracyjną i inną odpowiedzialność, ustanowioną przez ustawodawstwo RRFSR. Natomiast nikt nie może być pociągany do odpowiedzialności za swoje przekonania religijne. Artykuł ten gwarantuje również ochronę prawną tajemnicy spowiedzi: *nie można zmuszać kapłana do składania zeznań w sprawie, o której dowiedział się ze spowiedzi obywatela*. Daje to ochronę intymnych, wewnętrznych spraw człowieka i możliwość respektowania praw niektórych kościołów, w których prawo wewnętrzne za wyjawienie tajemnicy spowiedzi grozi sankcją karną – ekskomuniką.

Ograniczenia w sprawowaniu nabożeństw, obrzędów religijnych lub ceremonii są spowodowane jedynie koniecznością ochrony porządku społecznego i bezpieczeństwa życia i zdrowia obywateli. Związki wyznaniowe zostały obdarzone prawem do zakładania i utrzymywania swobodnie dostępnych miejsc do nabożeństw lub zebrań religijnych, jak również miejsc kultu. W szczególności chodzi tu o miejsca pielgrzymkowe i sanktuaria. Związki wyznaniowe mogą również według art. 22 ustawy, *bez przeszkód sprawować na-*

⁵⁶ Ustawa ZSRR z 1990, art. 8; Ustawa RRFSR z 1990, art. 20; A. Siebiencow, N. Łowiniukow, Swobodu sowiesti zaszciszczajet zakon, s. 82.

⁵⁷ Ustawa RRFSR z 1990, art. 21.

bożeństwa, ceremonie i obrzędy religijne w modlitewnych pomieszczeniach i na przeznaczonym dla nich terytorium, w miejscach pielgrzymkowych, w instytucjach związków wyznaniowych, na cmentarzach i krematoriach, w domach i mieszkaniach obywateli. Obywatele mają prawo otrzymywać, nabywać i korzystać z przedmiotów kultu i literatury religijnej, mają również prawo spełniać i uczestniczyć w religijnych obrzędach w każdego rodzaju pomieszczeniach wojskowych, w zakładach opieki zdrowotnej, w domach opieki dla osób starszych i niepełnosprawnych, w domach dziecka i internatach, w miejscach aresztu i w zakładach karnych /włącznie z izolatką mandatową i w pomieszczeniach typu celi/. Na prośbę obywateli nabożeństwa mogą być sprawowane w szpitalach zwyczajnych i wojskowych, w zakładach opieki zdrowotnej, w domach opieki dla osób starszych i niepełnosprawnych, w domach dziecka i internatach, w miejscach aresztu śledczego i w zakładach karnych.

W art. 21 ust. 6 ustawa ZSRR z 1990 daje jeszcze jedno prawo w tym zakresie, którego natomiast ustawa RRFSR z 1990 nie podaje, a mianowicie *związki wyznaniowe mają prawo zwrócić się z propozycją sprawowania nabożeństwa do obywateli znajdujących się w szpitalach, w domach opieki dla osób starszych i niepełnosprawnych, w zakładach karnych*. By zapewnić realizację prawa do wolności wyznania, administracja wyżej wymienionych zakładów powinna przeznaczyć osobne pomieszczenia do sprawowania obrzędów i ceremonii religijnych, a zapraszając duchownego, ma obowiązek stworzyć odpowiednie warunki do swobodnego komunikowania się z obywatelami. Zorganizowanie religijnych obrzędów i ceremonii w miejscach publicznych odbywa się według określonego porządku w prawodawstwie cywilnym do przeprowadzenia zebrań, wieców i demonstracji⁵⁸.

Na prośby poszczególnych związków wyznaniowych organy władzy państwowej podejmują postanowienia, w których ogłaszają dni wielkich świąt religijnych dodatkowymi dniami wolnymi od pracy, a więc dniami świątecznymi. Art. 14 ustawy umożliwił niektórym najliczniejszym wyznaniom staranie się o taki dzień wolny od pracy, aby móc bardziej uroczyście go świętować.

⁵⁸ Konstytucja ZSRR z 1977, art. 50; Konstytucja RRFSR z 1978, art. 129; Ustawa ZSRR z 1990, art. 21; Ustawa RRFSR z 1990, art. 22; A. Siebiencow, N. Łowiniukow, Swobodu sumienia zaszczytują zakon, s. 82.

3.2.6. Prawo związków wyznaniowych do udziału w życiu społecznym

Nowa ustawa RRFSR z 1990 daje szerokie możliwości związkom wyznaniowym do brania aktywnego udziału w życiu społecznym. Dla dobrej i skutecznej realizacji prawa do wolności religijnej związki wyznaniowe na podstawie art. 23 ustawy posiadają prawo produkować, zdobywać, eksportować, importować, rozpowszechniać przedmioty kultu i religijnego przeznaczenia, oraz religijną literaturę i inne drukowane materiały, a także korzystają z wyłącznego prawa do tworzenia zakładów do wydawania literatury religijnej i produkowania przedmiotów kultu. Drukowanie periodycznych wydań i innej literatury o charakterze religijnym, przeznaczonej do nabożeństw, urzeczywistnia się według ogólnego ustawodawstwa dotyczącego prasy i środków społecznego przekazu.

Art. 24 *O charytatywnej i kulturowej działalności związków wyznaniowych* stanowi: *związki wyznaniowe mają prawo urzeczywistnić charytatywną działalność zarówno samodzielnie jak i przez społeczne organizacje [fundacje]. Mają one prawo tworzyć kulturowe i oświatowe organizacje, zakładać środki społecznego przekazu, wliczając w to radio i telewizję, według warunków i porządku ustalonego dla publicznych stowarzyszeń w RRFSR.* Ten artykuł otwiera przed związkami wyznaniowymi wielkie możliwości. Pozwala zakładać charytatywne stowarzyszenia, szkoły mające kulturalno-oświatowy charakter, daje możliwość realizowania prawa do wolności wyznania przez środki masowego przekazu. Do wymienionych działalności związki wyznaniowe mają prawo angażować ludzi wierzących, jak i niewierzących.

Omawiając prawo do swobodnego realizowania prawa do wolności wyznaniowej przez związki wyznaniowe warto przedstawić jeszcze art. 25 *Więzi i stosunki międzynarodowe*, który stanowi: *Obywatele i związki wyznaniowe mają prawo na podstawie grupowej lub indywidualnej ustanawiać i podtrzymywać stosunki i kontakty międzynarodowe również w celu odbywania pielgrzymek, udziału w zebraaniach i innych akcjach religijnych, rozwoju oświaty religijnej i zapraszać w tym celu cudzoziemców.* Na podstawie tego artykułu otworzyła się większa możliwość kontaktu ze współwyznawcami, zamieszkującymi nie tylko w Europie Zachodniej, lecz i w Azji lub nawet w USA. Odpowiedni artykuł w ustawie ZSRR z 1990, a mianowicie art. 24, mieści jeszcze ust. 2, który daje związkom wyznaniowym

możliwość wysyłania za granicę obywateli w celu pobierania nauki na uczelniach kościelnych, jak i zapraszanie i przyjmowanie w tym celu cudzoziemców. Umożliwiło to pogłębienie wiedzy i nauki o danych religiach, swobodne i na odpowiednim poziomie kształcenie duchowieństwa. To prawo było pewną nowością. We wcześniejszym ustawodawstwie kontakt z zagranicą uważano za czyn szpiegowski.

Zakończenie

W pierwszych aktach normatywnych, jakie uchwalone zostały w FR po rozpadzie ZSRR i odrzuceniu ideologii komunistycznej, mocny okazał się wpływ ideologii liberalnej. Do ustawy RRFSSR *O wolności wyznań* z 25 października 1990 r. a później do Konstytucji FR z 1993 r. wpisane zostały gwarancje wolności religijnej w wymiarze indywidualnym oraz wspólnotowym – zasady relacji instytucjonalnych między państwem a związkami wyznaniowymi, które są charakterystyczne dla demokratycznych państw świeckich.

W artykule tym została najpierw skierowana uwaga na to, jakie były przyczyny uchwalenia tej ustawy, a następnie – jakie normy zostały wpisane do tej ustawy. Doniosłe znaczenie mają tu gwarancje wolności religijnej w wymiarze indywidualnym, głównie jak poszanowania równości każdego obywatela bez względu na przekonanie i wyznanie oraz prawo do przekonań religijnych. Zasady określające sytuację prawną związków wyznaniowych wobec państwa, a zwłaszcza zasada równości związków wyznaniowych wobec państwa, bez względu na stopień ich zakorzenienia w kulturze narodów wchodzących w skład FR, wskazuje na świecki charakter państwa i jest jej charakterystyczną cechą.

Rozważania te ukazują, jak w polityce wyznaniowej w Rosji ścierają się przeciwstawne tendencje, które z pewnym uproszczeniem można zredukować do dwóch: liberalnej i konserwatywnej. Tendencja liberalna ujawniła się w przyjęciu w 1990 r. nowych rozwiązań prawnych w znacznej mierze wzorowanych na systemie ukształtowanym w demokratycznych państwach zachodnich, mających charakter państw świeckich. Natomiast, tendencja konserwatywna ujawniła się we wprowadzeniu ograniczeń wolnościowych i w dążeniach legislacyjnych zmierzających do przywrócenia Rosji charakteru państwa wyznaniowego a prawosławiu pozycji religii narodowej.

**Normalization of legislative status of religious associations
in the Russian Federation on the basis of the law
of the RSFSR *ON FREEDOM OF RELIGION* of October 25, 1990**

In the USSR in the 80^s of the 20th century *perestrojka* led to great changes in every field of public life but especially modifications were introduced in religious sphere. An ultimate need of reform of the legislation in the RSFSR and later in the Russian Federation concerning freedom of conscience and religion put many problems before legislative organs after seventy years of total negation of God and religion.

In the first place the article concentrates on the reasons of adoption of the RSFSR *ON FREEDOM OF RELIGION* of October 25, 1990 and further on the norms it contains. An important achievement of the law's authors consists in taking into consideration religious freedom in individual and community dimensions.

Of great importance are guarantees of individual freedom of religion mainly as a manifestation of respect for every citizen of any belief and religion and the right to religious beliefs. The principles defining relations of religious associations to state and in particular the principle of equality of religious associations in the face of state imply a secular type of state and is its characteristic feature.

It is shown also how various tendencies clash in the religious policy of Russia. Generally they may be reduced to two main trends: liberal and conservative. Liberal tendency found its manifestation in adoption in 1990 of new legislative acts greatly influenced by the patterns existing in the democratic Western countries of secular type. However, conservatism became apparent in some restrictions of religious freedom and in legislative tendencies implying religious type of the state with Orthodox Church as a national religion.

The new Constitution of the Russian Federation adopted in 1993 approved new legislative acts included in the law. Evolution of religious legislation in the Russian Federation is not completed yet, it is in the process of development but only future will show what direction it will take.